

Özbek Folklorunda Rekabet ve Yarış

Hüseyin Baydemir*

Alpamış destanında, rekabet ve yarış sahneleri önemli yer tutar. Destana göre, Alpinbiy'in, Bayböri ve Baysarı adında iki oğlu vardır. Babasından sonra tahta Bayböri oturur. Küçük kardeş Baysarı ise hayvancılıkla uğraşmaktadır. Her ikisinin de çocuğu olmaz. Bir pirin yardımı ve duasıyla, bir süre sonra Bayböri'nin bir oğlu ve kızı, Baysarı'nın da bir kızı olur. Bayböri'nin oğlu ile Baysarı'nın kızı arasında beşik kertmesi yapılır. Belli bir zaman sonra Bayböri, hali vakti oldukça iyi olan Baysarı'dan -sembolik manada- haraç olarak küçük bir oğlak ister. Baysarı, huzuruna gelen görevlilerin yarısını, karınlarına kazık çakarak öldürtür. Yarısının da kulak ve burunlarını keserek geri gönderir.¹ Destanda, bu kısımdan sonra, iki kardeş arasında gizli bir rekabet başlar. Bayböri, kardeşinin ismi cimriye çıkmasın diye küçük oğlağı aslında zekât² olarak ister. Fakat sadece bir oğlak talep etmesi, saltanatının, kardeşi tarafından kabullenilmesini istemesi şeklinde yorumlanabilmektedir. Baysarı da bu isteği böyle yorumladığı için, gelen elçileri öldürür ya da yaralar. Kardeşine haraç verirse, kendisinin, öz vatanında bir sığıntı gibi olacağını düşünür. Maiyetindeki on bin evli Kongirat elinin adamlarını meclise çağırır. Ağabeyini onlara şikâyet eder ve akıl danışır:

Dertli kulum derdimi kime söyleyim
Ayrılık ateşinden bağı pare pareyim,
Bu elde sığıntı gibi dururum,
Öz ağabeyime nasıl zekât veririm?!

* Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Baydemir

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi,
Erzurum.

baydemir25@mynet.com

¹ Fazıl Yoldaş oğlu, *Alpamış Destanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 25-30.

² Destan metninde kelime zekât olarak yer almaktadır. (Fazıl Yoldaş oğlu, *Alpamış*, Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve San'at Neşriyatı, Taşkent 1979, s. 10.) Fakat Sadık Tural bu kelimeyi haraç olarak yorumlamıştır. (Fazıl Yoldaş oğlu, *Alpamış Destanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 29.)

Öğüt ver on bin evli akraba!³

Baysarı'nın bilinçaltında, bir erkek çocuğa sahip olamamanın ezikliği vardır. Buna karşılık, kardeşi Bayböri'nin hem oğlu hem kızı vardır. Bu durum, ağabeyini gizli bir rakip olarak seçmesinde önemli derecede bir etkidir. Kendisinden sembolik de olsa haraç istenmesini, *bir erkek çocuğu olmayışının yüzüne vurulması* şeklinde yorumlar:

Söyleyin büyük-küçük bütün halk,
Kendi ağabeyime nasıl zekât vereceğiz.
Sen duy Baysarı'nın sözünü,
Ağabeyim yüzümüze vurdu oğlunu,
Sahipsiz yapıp gideyim Baysın elini,
Öğüt ver on bin evli akraba⁴

...

Zekât denen sözü ağabeyim çıkarıp,
Benim oğulsuzluğumu yüzüme vurdu.⁵

...

Oğulsuzluğumu yüzüme vurup
Ağabeyim başıma kaktı kızımı.⁶

Bayböri ile Baysarı arasındaki bu gizli rekabet hiçbir zaman düşmanlığa dönüşmez. Baysarı kaderine razı olur ve Baysın elini terk etmeye karar verir. Maiyetiyle birlikte yola çıkar. Altı aylık yolculuktan sonra, Kalmak yurduna ulaşır ve burayı mesken tutar. Bu kısımdan sonra, iki kardeş arasındaki rekabet, destanın bitimine kadar arka planda devam eder.

Baysarı'nın kızı Berçinay çok güzeldir. Kalmak yurdunda herkes onun güzelliğini konuşur. Bu memlekette, Sürhayil adında bir cadının yedi tane pehlivan oğlu vardır. Berçinay'ın güzelliğini duyan Sürhayil, onu, küçük oğlu Karacan'a istemek için dünürcü gider. Kız, Alpamış'ın beşik kertmesi olduğu için, Sürhayil eli boş geri gönderilir. Sürhayil'in

³ *age.*, s. 30.

⁴ *age.*, s. 31.

⁵ *age.*, s. 34.

⁶ *age.*, s. 35.

en büyük oğlu Kökeldaş da Berçınay'a âşık olur. Bu yüzden Karacan ile tartışır. Bu yedi kardeşten biri olan Kökemen Alp de bir vesileyle Berçınay'ı görür ve âşık olur. Bu durumu kardeşlerine söylediğinde, onların da sevdiği kıza âşık olduğu için dayak yer. Böylece aynı kıza âşık olan kardeşler arasında da rekabet başlar.⁷

Kalmak yurdunun en meşhur doksan pehlivanı, Keşel mağarasında yaşamaktadır. Sürhayıl'ın yedi oğlu da bunlar arasındadır. Aslında bu doksan pehlivanın her birisi Berçınay'ı kendine almak istemektedir. Bu düşünceyle hep birlikte gelip Berçınay'ı isterler. Berçınay, doksan pehlivanın en güçlüsü ve aynı zamanda başkanı olan Kökeldaş'tan altı ay mühlet ister. Sözlüsü Alpamış, Baysın elinden altı ay içinde gelmezse, bu pehlivanlardan birisiyle evleneceğine söz verir. Berçınay, Alpamış'a bir mektup yazar ve başına gelenleri anlatır. Haberi alan Alpamış, Kalmak yurduna gelir. Berçınay, Alpamış ile doksan pehlivan arasında bir çatışma çıkmaması için yarışma düzenler. Yarışın galibi kim olursa, onunla evleneceğini belirtir. Berçınay, yarışı dört etap olarak kararlaştırır. Buna göre: Birinci etap at yarışı: Babahan Dağı'ndan kimin atı önce gelirse bu etabın galibi sayılır. İkinci etap ok ve yay yarışı: Ok çekişte yayı kırılmayan galip sayılır. Üçüncü etap keskin nişancılık: Bin adımlık yerden altın parayı vuran galip sayılır. Dördüncü etap güreş: Güreşte doksan alpi yenen galip sayılır. Berçınay'ın şartları herkes tarafından makul görülür.⁸

Alpamış'ın Kalmak yurduna geldiği gün, Keşel mağarasındaki doksan alpten biri olan Karacan, gördüğü rüya sonucu Müslüman olur. Rüyasında Alpamış'la tanışır ve dost olurlar. Bu dostluk, gerçek hayatta da devam eder. Karacan, Kalmak Şah'a mektup yazar ve yarış hakkında bilgi verir. Kalmak şah, tellal çıkarıp yarışmanın şartlarını bütün memlekete ilan ettirir. Haberi alan herkes, yarışmak veya seyretmek için Çılbır Çölü'ne, Aynalı Gölü'nün kıyısına akın eder. Yarışmanın başkanı Karacan olur. Yarışmaya toplam beş yüz at katılır. Kalmak Şah tarafından da yarış için üç at gönderilir.⁹

Yarış başlamadan önce belli bir süre hazırlık yapılır. Yarışmacılar her gün atlarını soğutup yarış denemeleri yaparlar. Alpamış'ın atı o kadar hızlıdır ki, Kökeldaş'ın uçan atı Kökdonan, Bayçibar'ı görünce hiçbir şey yemez.¹⁰

Yarışa, Alpamış adına, Alpamış'ın atı Bayçibar ile Karacan Alp katılır. Bütün yarışmacılar Babahan Dağı'na giderler. Bayçibar'ın yürüyüşünü gören yarışmacılar korkmaya

⁷ *age.*, s. 53-75.

⁸ *age.*, s. 76-155.

⁹ *age.*, s. 124-156.

¹⁰ *age.*, s. 156.

başlarlar. Bu yarış, Bayçibar'ın kazanacağından korktukları için hileye başvururlar. Bayçibar'ı öldürmek isterler:

...
Senin planını anlayamıyoruz,
Özbek atını öldürmek istiyoruz,
Özbek kızını almak istiyoruz,
Özbek'in atını öldürelim,
At etiyle bunca halkı doyuralım,
Bayçibar'ın etini yemek yapalım,
Gel kardeşim bu sözümüzde duralım,
Özbek'in işini böyle bitirelim.¹¹

...
Karacan, bu teklifi kabul etmez. Kalmaklar, Karacan'ı yakalayıp sıkıca bağlarlar. Bayçibar'ı da bağlayıp yere yıkarlar. Toynağına çiviler çakarlar. Bununla da yetinmez, hayvana başka işkenceler yaparlar. Onları o halde orada bırakıp, yarışmayı başlatırlar. Çaresiz kalan Karacan, dua etmeye başlar. Bir süre sonra Pir Recep Hoca'nın ruhu gelip Karacan'ın ellerini çözer. Atın kendine gelmesi için de yardım eder. Karacan, Bayçibar'a biner ve yarışmaya başlar. Aradan uzunca bir zaman geçmesine rağmen, Bayçibar, kendinden önce yarışa başlayan atların hepsini birer birer geçer. Önünde sadece Kökeldaş'ın atı Kökdonan vardır. Bayçibar, ona da yetişir. Tam geçeceği sırada, Kökdonan, Bayçibar'ın kuyruğunu dişler ve silkeleyip yolun kenarına fırlatır. Kökdonan, bu hileyle on bin adım öne geçer. Bayçibar tekrar yetişir. Daha önce Kökdonan'ın yaptığı gibi, onun kuyruğunu dişler ve yolun kıyısına fırlatır. Kökdonan tekrar yetişir. Atlar birbirlerini dişlerler, üzerlerindeki Alpler birbirlerini yumruklarlar. İki at arasında diş diş bir mücadele olur. Kökeldaş, öz kardeşi Karacan'ı tehdit eder. Yarışmada birinciliği kendine vermezse, onu öldüreceğini söyler. Karacan, bu tehditlere hiç aldırmaz. Bayçibar, yaralı olmasına rağmen yarış kazanır. En önde gelir, kadife çadırın etrafında yedi defa dolanır ve yarış sona erer. Bayçibar, toynaklarına çakılan çivilerin acısıyla yere yığılır.¹²

İkinci etap, ok ve yay yarışıdır. Alpamış, seksen dokuz pehlivanla yarışır. Uzak bir yere hedef konulur. Hedefi vuran yarışmanın galibi sayılacaktır. Seksen dokuz pehlivan,

¹¹ *age.*, s. 168.

¹² *age.*, s. 168-187.

sırayla atış yaparlar. Hiçbiri başarılı olamaz. Sıra Alpamış'a gelir. On dört batmanlık yayını eline alır ve oku hedefe saplar.¹³

Üçüncü etap, keskin nişancılık yarışıdır. Bin adım uzağa madeni para konulur. Kalmakların hiçbiri bu etapta da başarılı olamazlar. Alpamış, bin adım ötede bulunan madeni parayı vurur.¹⁴

Yarışın son etabı güreştir. Güreş, pazar meydanında yapılacaktır. Yarışmayı izlemeye sel gibi insan gelir. Pazar meydanı hınca hınç insanla dolar. Seksen dokuz alp meydanın bir tarafında, Alpamış ile Karacan da karşı tarafta oturur. Pehlivanlarla ilk önce Karacan güreşir. Sırayla meydana çıkan seksen sekiz pehlivanı, havaya fırlatarak öldürür. Sadece Kökeldaş kalmıştır. Fakat Kökeldaş, pehlivanların en güçlüsüdür. Onunla güreşmek için meydana Alpamış çıkar. İki alp uzunca bir süre yenişemezler. Bu duruma üzülen Berçinay, Alpamış'a hitaben sitem dolu sözler söylemeye başlar. Bu sözler, Alpamış'ın çok ağırlığına gider. Kökeldaş'ı tuttuğu gibi göğe fırlatır. Yere çakılan pehlivan ölür.¹⁵

Alpamış destanında, düğün ve şenliklerde daima keçi çekme yarışları düzenlenir. Keçi çekme yarışına ilk olarak Alpamış ile Berçinay'ın düğününde rastlarız. Düğün, kırk gün boyunca devam eder. Her gün keçi çekme yarışları yapılır. Kalmak Şah, bu yarış için her gün keçi verir. Kazananlar altın ile ödüllendirilirler.¹⁶ Alpamış, Berçinay'ı alıp Kongrat eline döner. Yiğit, sağ salim döndüğü için burada da şenlikler tertip edilir. Bu şenliklerde de keçi çekme yarışları düzenlenir. Yarışmacılara hediyeler verilir.¹⁷

Alpamış, tekrar Kalmak yurduna gidince esir edilir ve zindana atılır. Yedi yıl zindanda kalır. Tahta, üvey kardeşi Ultantaz oturur. Ultantaz, Alpamış'ın hanımı Berçinay ile evlenmek için düğün yapar. Bu düğünde, oğlak alma yarışları tertip edilir. Oğlağı kapıp Berçinay'ın çadırına kim getirirse, yarışmanın galibi sayılır. Yarışmacılar hediyelerle ödüllendirilirler. Bu yarışlarda, Alpamış'ın atıyla yarışan yaşlı Kultay daima başarılı olur.¹⁸ Düğünün sonraki günlerinde ok yarışları düzenlenir. Uzak bir yere hedef konulur ve atış yapılır. Kultay, bu yarışlarda da başarılı olur. Alpamış'ın on dört batmanlık yayıyla atış yapar ve hedefi vurur.¹⁹

¹³ *age.*, s. 189-190.

¹⁴ *age.*, s. 190-191.

¹⁵ *age.*, s. 191-198.

¹⁶ *age.*, s. 199.

¹⁷ *age.*, s. 228.

¹⁸ *age.*, s. 403-406.

¹⁹ *age.*, s. 430-443.

Özbek masallarında da rekabet ve yarış önemli yer tutmaktadır. Padişahın kızıyla veya dünyalar güzeli bir kızla evlenebilmek için, konulan şartları yerine getirmek gerekir. Bu şart veya şartlardan biri, genellikle halka açık yarış şeklinde karşımıza çıkar. *Baba Vasiyeti*²⁰ adlı masalda, padişah, damadı seçmek için bir müsabaka düzenler. Sarayın tepesine kırk basamaklı bir merdiven, merdivenin tepesine de kızının sarayını kurdurur. Her kim ki, at, eşek veya deve ile merdivene tırmanır, kızının elinden bir tas su içer ve kızın yüzüğünü alıp inerse, onu damat yapacaktır. Çobanlık yapan üç kardeşten en küçüğü, babasının mezarı başında nöbet tutarken, beyaz, kara ve kula atlar sırayla gelip, darda kaldığında yakması için oğlana birer kıl verirler. Küçük oğlan, birinci gün beyaz atın kılını yakar ve tebdil-i kıyafetle şehre gidip yarışmaya katılır. Beyaz at, otuz sekizinci basamağa kadar tırmanır. Ertesi gün kara at ile yarışmaya katılır. Bu at ise otuz dokuzuncu basamağa tırmanır. Üçüncü gün, kula atın verdiği kılı yakar. Kula at, kırk basamağı da tırmanır. Küçük oğlan, attan iner, kızın elinden bir kâse su içer. Yüzüğü alıp geri döner. Padişah, kırk gün düğün yaparak kızını oğlana verir ve bir süre sonra ölür. Oğlan, padişah olur. *Ahmetler*²¹ adlı masalda da Temirhan padişahın kızını alabilmenin üç şartı vardır. Şartları, Temirhan padişah belirler. Bu şartlardan ikincisi yarıştır. Yarışmacı, kırk günlük mesafede, padişahın koşucusuyla yarışıp onu geçecektir. Kızı istemek için dünürü gönderilen Ahmetcan, yolda giderken, farklı hüneleri olan üç kişiyle tanışır. Bunlardan biri, Ahmet Koşucu'dur. Ahmet Koşucu'nun boyu minare gibidir. Uçan kuşları havada yakalamaktadır. Ahmetcan adına, Ahmet Koşucu yarışır. Padişah adına ise cadı yarışır. Yarış başlar ve iki koşucu tam otuz dokuz gün koşarlar. Ahmet Koşucu önde gitmektedir. Yenileceğini anlayan cadı, hileye başvurur. Ahmetcan'a bir fincan çay ikram eder. Ahmetcan, fincanı eline alınca taş kesilir. Bunu fark eden arkadaşları, fincanı kırınca, Ahmet Koşucu tekrar canlanır. Kırkıncı gün cadıyı geçer ve yarışı kazanır. Masalın devamında, Aysuluv periyle evlenmek isteyen şehzadeler arasında savaş çıkar. *Vezirveççe*²² adlı masalda da, yarış motifi işlenir. Kızını istemeye gelenlere, padişahın üç şartı vardır. Bu şartlardan ikincisi yarıştır. Padişahın koşucusu olan çobanla birlikte yola çıkıp, kim ondan önce ırmaktan su getirirse yarışı kazanacaktır. Padişah, kızını istemek için dünürü gelen Vezirveççe'ye şartlarını söyler. Vezirveççe'nin, Geyik Pehlivanı adında, çok uzun boylu bir arkadaşı vardır. O, geyiklerden daha hızlı koşmaktadır. Vezirveççe adına, çobanla o yarışır. Yarış başlar. Koşucular ırmağa ulaşırlar. Dönüşte, çoban önde koşmaktadır. Geyik

²⁰ M. İ. Afzalov, Z. Hüseinova, N. S. Sabürov, *Suv Kızı*, Taşkent 1966, s. 134-139; S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkın Kün, Özbek Halk Ertekleri*, Taşkent 1969, s. 335-342.

²¹ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 110-122; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 136-149.

²² *age.*, s. 257-265.

pehlivanı, çobana öyle bir vurur ki, onu ırmağın öbür yakasına fırlatır. Yarışı tamamlar ve kazanır. Masalda, vezirler arasında rekabet motifi de yer alır. Sohbay ve Çohbay adındaki iki vezir, akıllı veziri kıskanırlar ve onun ölmesi için bir plan yaparlar. Padişahı kandırarak, altın balık yakalayıp getirmesi için, akıllı veziri göndertirler. Akıllı vezir, altın balık ararken ölür. *Mamir ile Samir*²³ adlı masalda, Hint şahının kızı, kendisini meydanda yenecek olanla evlenecektir. Kızı almak isteyen Şehzade Mamir, meydana çıkar. Melike ile şehzade, tam yedi gün yedi gece boyunca gürz ve kılıçla savaşırlar. Yenilemezler. Güreşmeye başlarlar. Üç gün üç gece güreşirler. Kız, galip gelir. Ertesi gün meydana, Mamir'in küçük kardeşi Samir çıkar. Bir süre savaşırlar. Daha sonra güreşmeye başlarlar. Yedi gün yedi gece güreştikten sonra Samir galip gelir. Kız, Samir ile evlenir. *Ermene Mergen*²⁴ adlı masalda da güreş müsabakası vardır. Padişahın kızıyla evlenecek olan kişinin, bir oturuşta kırk koyun yiyen pehlivanı güreşte yenmesi gerekmektedir. Ermene Mergen ve üç arkadaşı, bu padişahın şehrine gelirler. Padişah, şenlik düzenlemiştir. Kendine güvenen yiğitler, pehlivan ile güreşirler. Ermene Mergen, henüz yedi yaşında olmasına rağmen, pehlivanla güreşmek için meydana çıkar. Padişahın izniyle güreş başlar. Ermene Mergen, pehlivanı omzuna kaldırır ve götürüp tahta vurur. Pehlivan ölür. Kızla, Ermene Mergen'in arkadaşı evlenir. *Gül, Senaber'e Ne Yaptı; Senaber, Gül'e Ne Yaptı?*²⁵ adlı masalda, peri kızı, satrançta kendine yenilen yiğitleri esir almaktadır. İki kardeş sırayla gelirler ve peri kızına yenilirler. Daha sonra peri kızının bağına küçük şehzade gelir. Peri kızını mat eder. Ağabeylerini esaretten kurtarır. Peri kızıyla evlenir. *Melikei Gülizar*²⁶ adlı masalda, Gülizar, kendisiyle evlenmek isteyen üç gence bir şart koşar. Gurbetten, hangisinin getirdiği hediye beğenirse onunla evlenecektir. Birinci yiğit aynayı cihani, ikincisi uçan halıyı, üçüncüsü de sihirli elmayı getirir. Kız, sihirli elmayı getiren yiğitle evlenir. *Kence Batır*²⁷ adlı masalda, denizkızı, kendisiyle evlenmek isteyenlere bir şart koşar. Bir kazana süt doldurup kaynatılacaktır. Kız, yüzüğünü kazana atacaktır. Yüzüğü, kaynar süt dolu kazandan çıkaran kişiyle evlenecektir. Padişah da dahil olmak üzere, denizkızıyla evlenmek isteyen rakiplerin hepsi, kazana atlayarak ölürlere. Kence Batır, kazana

²³ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 55-60; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 76-82.

²⁴ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s.194-202; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 225-233.

²⁵ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 154-167; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 178-192.

²⁶ M. İ. Afzalov, Z. Hüseinova, N. S. Sabürov, *Suv Kızı*, Taşkent 1966, s. 191-196.

²⁷ S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkan Kün, Özbek Halk Ertekleri*, Taşkent 1969, s. 256-273; K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 20-29; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 5-13.

atlamaz. Akıllılığı sayesinde yarışmayı kazanır. *Köle Çocuk*²⁸ adlı masalda, padişahın kızıyla evlenmek isteyen üç kişi vardır. Kız, kim sefere çıkıp daha zengin olarak dönerse, onunla evleneceğini söyler. Köle oğlan, gittiği bir şehirde padişahın kızını, başka bir şehirde de padişahın oğlunu kurtarır. Aldığı hediyelerle büyük bir şehir kurar. Rakibi olan diğer iki genç, bir süre sonra köle oğlanın şehrine gelirler. Köle oğlanın parasını dolandırırılar. Bir süre sonra her şey ortaya çıkar ve melike, köle oğlanla evlenir.

Günlük hayatta, evlenilecek kız için ödenen başlık parası, destan ve masalarda, konulan şartı yerine getirme şeklinde ifade edilmektedir. Halk anlatılarında, damat adayı, zenginliğinden ziyade, akli, ilmi, kabiliyeti, cesareti vb. insanî değerleriyle sınava tabi tutulur.²⁹

Özbek folklorunda, baba ile oğul arasında rekabet motifi de önemli yer tutar. "*Halk edebiyatının çeşitli türlerinde varyantlaşan bu motifte oğlun zaferi; yeninin eski, gençliğin ihtiyarlık, törenin düzensizlik üzerinde zaferi gibi semantik yorum kazanmış olur.*"³⁰ *Mislabu*³¹ adlı masalda, aynı kızla evlenmek isteyen baba ile oğul arasındaki çatışmaya yer verilir. Padişah, Mislabu'yu çok uzak bir memleketten alıp getirir. Kız, Şehzade Bahadır'ı görünce ona âşık olur. Buna sinirlenen padişah, oğluyla savaşıyor. Şehzade Bahadır galip gelir ve kızla evlenir. *Su Kızı*³² adlı masalda, padişah, oğlu Tursunbek'in sevgilisine âşık olur. Oğlunu öldürüp kızını almayı planlar. Oğlan, su kızı ve gayretin yardımları sayesinde her seferinde ölümden kurtulur. Babasını tahttan aşağı alır. Kendisi padişah olur, kızla evlenir. *Melikei Birmiskal*³³ adlı masalda, zalim padişah, kendinin istemediği kızla evlendiği için oğlunu öldürmeyi planlar. Şehzade, birkaç arkadaşıyla birlikte savaşıyor ve babasını tahttan aşağı alır. Yerine kendisi geçer.

Masalarda kardeşler arası mücadele motifine sıkça rastlanır. *Bedel Batır*³⁴ adlı masalda, Bedel Batır ile büyük kardeşleri arasında rekabet vardır. Ağabeyleri, Bedel Batır'ı hileyle yaralarlar. Onu yaralı halde terk ederler. Hazineyi, atları, kızını götürürler ve bunun

²⁸ S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkan Kün, Özbek Halk Ertekleri*, Taşkent 1969, s. 390–413.

²⁹ G. Celalov, *Özbek Folkloride Canrlarara Münasebet*, Taşkent 1979, s. 62.

³⁰ Fuzuli Bayat, "Mitolojik Zıtlık Paradigmasında Baba - Oğul Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Winter 2009, s. 63.

³¹ M. İ. Afzalov, Z. Hüseinova, N. S. Sabürov, *Suv Kızı*, Taşkent 1966, s. 242–250.

³² *age.*, s. 160-168.

³³ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 61-63; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 82-85.

³⁴ S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkan Kün, Özbek Halk Ertekleri*, Taşkent 1969, s. 31–46.

kendilerinin başarısı olduğunu söylerler. *Sümbül Kuşu*³⁵ adlı masalda, padişah, sümbül kuşunu getirmeleri için üç oğlunu sefere gönderir. Aynı amaç için yola çıkan kardeşler arasında bir rekabet başlar. Sümbül kuşunu küçük kardeş bulur. Büyük şehzadeler, sümbül kuşunu getiren küçük kardeşlerini kıskanırlar ve gözlerini oyup kuyuya atarlar. Kuşu, kendileri yakalamış gibi, babalarına götürürler. *Bülbüligöya*³⁶ adlı masalda, üç kardeş Bülbüligöya adlı kuşu aramak için yola çıkarlar. Araştırmada, küçük şehzade başarılı olur. Kardeşleri, küçük şehzadeyi tuzağa düşürüp yaralarlar. Kızı, atı ve Bülbüligöya'yı alır, memleketlerine kaçarlar. *Adilbek ile Hurrembek*³⁷ adlı masalda, kardeşler arasında taht mücadelesi işlenir. Tahtın varisi Adilbek'tir. Hurrembek, türlü entrikalarla, rakibini ortadan kaldırmaya çalışır. *Abla ve Kız Kardeşler*³⁸ adlı masalda, yılanla evlenen en küçük kız, varlıklı bir yaşama kavuşur. Ablası, onun yerine geçmek için kardeşini öldürür. *Cariye Kız*³⁹ adlı masalda, şehzadeyle evlenmek, için üvey kız kardeşler arasında rekabet konusu işlenir. Üvey anne ve kızı, cariyeye kızı karşı değişik oyunlar oynarlar.

Kardeşler arasındaki mücadelede, rakip olarak daima küçük kardeş görülür. Meletinski, masalarda büyük ve küçük kardeşler arasındaki çatışmanın, bazı feodal devirlerde mirasın tamamen büyük kardeşe bırakılması neticesinde ortaya çıktığını belirtir. Daha sonraki devirlerde de halkın acıma ve merhamet duygusu neticesinde küçük kardeşlerin ön plana çıkarıldığı sonucuna varır.⁴⁰ Fakat küçük kardeşin mirastan mahrum bırakılması, Türkler arasında geçerli bir uygulama değildir. Aksine, Türk aile yapısının en önemli kaidelerinden biri, baba ocağını küçük oğlun devam ettirmesidir. O yüzden, küçük oğul hiçbir zaman mirastan mahrum bırakılmaz. Türk masalarında kardeşler arası mücadele motifinin menşeyini, Meletinski'nin beyan ettiği uygulamaya bağlamak imkânsız gibi görünmektedir.

Masalarda, padişahın kızıyla evlenebilmek için konulan şartları yerine getirmek, gençliğe giriş imtihanı olarak işlev görmektedir. Bu şartları yerine getiremeyenlerin cezalandırılması, ölmeleri veya öldürülmeleri, aynı zamanda ilkel kabilecilik dönemlerinin geleneklerine bağlıdır. Dünyanın değişik bölgelerinde bugün halen daha, en eski gelenekleri devam ettiren kabileler arasında, erkeğin gençliğe girişi için değişik sınavları vermesi ve

³⁵ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 173-176; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 196-199.

³⁶ *age.*, s. 31-44.

³⁷ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 90-95; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 119-125.

³⁸ K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 44-49; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 67-71.

³⁹ S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkan Kün, Özbek Halk Entekleri*, Taşkent 1969, s. 83-93.

⁴⁰ G. Celalov, *Özbek Folkloride Canrlarara Münasebet*, Taşkent 1979, s. 63.

başarılı olduğu takdirde yetişkin erkek statüsüne kavuşması, kabilenin belli sınırlarını öğrenme ve daha da önemlisi evlenebilme hakkını kazanması gibi uygulamalar devam etmektedir. Sınava tabi tutulan genç, başarılı olamadığı takdirde bu haklardan mahrum olacak, kabile tarafından dışlanacaktır.

Özbek halk anlatılarında, kumalar arası rekabet motifi de önemli yer tutar. Her eş, kocasının en gözde hanımı olmaya çalışır. Çocuğu olmayan eşler, çocuğu olan kadına iftira ederler. Bu motifin temelinde kıskançlık yatmaktadır. *Gülikahkah*⁴¹ adlı masalda, padişah, altın saçlı oğlan doğurabilen peri kızıyla evlenir. Kumalarının altın saçlı oğlan doğuracağını duyan padişahın diğer hanımları, yaşlı bir kadın tutarlar ve ondan, çocuğu yok etmesini isterler. Yaşlı kadın, çocuk doğunca, yerine iki köpek eniği bırakır. Çocuğu çöle atar. Aynı epizot, *Zarlık ile Munğlık*⁴² adlı masalda da yer alır. *Yarıltaş*⁴³ adlı masalda, padişahın büyük hanımı Bekayim, kuması Gülnareyi havuza atar ve daha sonra ona iftira eder. Bu motif, *Rüstem Han Destanı*'nda da işlenir. Sultan Han'ın üç karısı vardır. Üçünün de çocuğu olmaz. Bir süre sonra küçük hanımı Hürayim'in bir oğlu olur. Kumaları, onu ve oğlunu öldürmesi için bir cadıyla anlaşır. Cadı, Hürayim'e iftira eder ve buna Sultan Han'ı inandırır. Sultan Han, Hürayim'in asılmasını emreder.⁴⁴

Sonuç

Rekabet, Özbek masalları ve destanlarında genellikle tahtı paylaşamayan kardeşler, aynı kızla evlenmek isteyen erkekler, aynı erkekle evlenmek isteyen kızlar veya kumalar arasında görülür. Rakipler arasında bir seçim yapılmadığı zaman yarışa başvurulur. Yarış, destanlarda çoğunlukla savaş hünerine dayalı ve fiziki güç isteyen dallarda düzenlenir. Masallarda ise yerine getirilmesi imkânsız gibi görünen olağanüstü vazife ve şartların yerine getirilmesi şeklinde karşımıza çıkar. Rekabetin olduğu her durumda mutlaka bir yarış düzenlenmez, fakat yarışın olduğu her epizotta doğal olarak rekabet de vardır.

Yarışlar çoğunlukla müsabaka şeklinde düzenlenir. Yarışın galibinin, yarışmanın bütün aşamalarını başarıyla tamamlaması gerekir. Yarışmanın galibi, daima anlatının kahramanı olur. Kahraman, yarışı kazanmak için bazen dışarıdan yardım da alır. Kahramanın

⁴¹ M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 16-20.

⁴² K. İmamov, *Kence Batır, Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Taşkent 2000, s. 191-193; M. Afzalov, K. İmamov, *Altın Beşik*, Taşkent 1985, s. 212-215.

⁴³ S. Seydaliyeva, *Çelpek Yakkan Kün, Özbek Halk Ertekleri*, Taşkent 1969, s. 52-67.

⁴⁴ Hüseyin Baydemir, *Rüstem Han Destanı, İnceleme-Metin*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum 1998, s. 200-242.

yardımcıları, hem insanlar hem de olağanüstü özellikleri olan hayvanlar olabilmektedir. Yardımcılar, çoğunlukla daha önce kahramanın yardımını görmüşlerdir.

Yarışma, daima kendisiyle evlenilmek istenen kız ya da kızın babası tarafından düzenlenir. Yarışmanın şartlarını onlar belirlerler. Uygun damat adayını bulabilmek için düzenlenen yarışa, toplumun her kesiminden insanlar iştirak edebilirler. Akli ve gücü yeten herkes, yarışmaya katılmaya davet edilir. O yüzden, yarış haberi ve müsabakaların şartları, memleketin her tarafına ilan edilir.

Özbek halk anlatılarında, yarışma sırasında kazanamayacaklarını anlayan rakip güçler, hileye başvurabilmektedirler. Fakat hiçbir zaman yarışı kazanamazlar. Yarış, bir sözleşme gibidir. Yarışı düzenleyenler, hiçbir zaman sonuca itiraz etmezler. Padişahın kızı bile olsa, yarışın galibiyle evlenmek zorundadır.

Kaynaklar

- Afzalov, M. İ.; Hüseinova, Z.; Sabürov, N. S., *Suv Kızı*, Özbekistan Ssr Fenler Akademiyasi, A. S. Puşkin Namidegi Til Ve Edebiyat İnstituti, Taşkent 1966.
- Afzalov, Mansur; İmamov, Kamil, *Altın Beşik*, Özbekistan Ssr Fenler Akademiyasi, A. S. Puşkin Namidegi Til ve Edebiyat İnstituti, Taşkent 1985.
- Bayat, Fuzuli, "Mitolojik Zıtlık Paradigmasında Baba - Oğul Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Winter 2009, s. 63-70.
- Baydemir, Hüseyin, *Rüstem Han Destanı*, *İnceleme-Metin*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998.
- Celalov, G., *Özbek Folkloride Canlılara Münasebet*, Özssr Fen Neşriyatı, Taşkent 1979.
- İmamov, Kamil, *Kence Batır*, *Özbek Halk Entekleri (Sihirli Ertekler)*, Çolpan Neşriyat, Taşkent 2000.
- Seydaliyeva, S., *Çelpek Yakkan Kün*, *Özbek Halk Ertekleri*, Özbekistan Lksm Merkeziy Komiteti, Taşkent 1969.
- Yoldaş Oğlu, Fazıl, *Alpamış*, Kayte Neşрге Teyyarlavçiler: Hadi Zarif, Töre Mirzayev, Gafur Gulam Namidegi Edebiyat Ve San'at Neşriyatı, Taşkent 1979.

Yoldaş Oğlu, Fazıl, *Alpamiş Destanı*, Red. Sadık Tural, İristay Kuçkartay, Ed.İmran Baba;
Aktaranlar: Aysu Şimşek-Canpolat, Aynur Öz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Yayınları, Ankara 2000.